

DRAGAN STOJANJELOVIĆ¹, ROMÂNIA

Cuvinte cheie: transă, zâne, mitologie, românii din Homolje.

Zâne în credințele populare ale românilor din Homolje

Rezumat

Cultura românilor din Homolje și în general a românilor timoceni reprezintă modul cel mai arhaic al spiritualității, nu numai pe teritoriul Peninsulei Balcanice, ci și pe teritoriul continentului nostru. Una dintre numeroasele obiecte de valoare din comoara etnologică a poporului nostru este mitologia lui și obiceiurile străvechi, care datează din trecutul îndepărtat de dinaintea creștinismului, dar care au rezistat până astăzi, până la începutul secolului al XXI-lea, în satele care s-au încuibat în inima munților Homolje. Cu ocazia cercetării culturii tradiționale a românilor din nord-estul Serbiei, ne vom întâlni cu o tendință deosebită a acestei populații față de personajele din transa mistică, care, în sistemul lor de religie populară, au rolul de mediatori între locuitorii satelor ca o comunitate religioasă și o lume sacrală, o lume a zânelor, a ființelor divine și mitice și sufletele strămoșilor. Tema centrală a acestei lucrări ce reprezintă ființele mitice Iele, ca o cauză a exaltării. Fenomenul transei la femei „căzătoare“ reprezintă doar o parte aferentă, necesară în încercarea de a finaliza mozaicul, care ne va ajuta cel puțin în clarificarea ritualurilor religioase și a credințelor românilor din Serbia, legate de aceste ființe supranaturale. Având în vedere că această temă nu a atras atenția etnologilor noștri în măsura în care merită, ritualurile privind personajele mitice care sunt factorii cauzatori ai transei, dar și ai multor boli de caracter psihosomatic, pentru etnologia noastră sunt, în continuare, într-o mare măsură, necunoscute.

¹ Universitatea de Vest, Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, România.

Keywords: trance, fairies, mythology, Romanians from Homolje.

Fairies in Romanian Folk Beliefs in Homolje

Summary

The culture of the Romanians living in Homolje and, more widely in Timoc, is the most archaic aspect of spirituality, not only within the Balkan Peninsula but across our continent. One of the numerous valuable objects of our people's ethnological treasure is the mythology and ancient customs, which date from a long time before Christianity, but which have survived until the present, until the beginning of the 21st century, in the villages that settled in the heart of the mountains of Homolje. Researching the Romanian traditional culture in northeastern Serbia, we find a unique tendency of this population towards characters of mystical property, which, in their system of popular religion, have the role of the mediator between the villagers as a religious community and a sacred world, a world of fairies, divine and mythical beings and ancestral souls. The central theme of this paper are mythical being fairies, as a cause of exaltation, while the phenomenon of the trance in „falling” women is only one part related to it, necessary in the attempt to complete the mosaic, which will help us to at least clarify the religious rituals and beliefs of the Romanians in Serbia.

Zâne în Credințele Populare ale Românilor din Homolje

I Introducere

Cultura românilor din Homolje și în general a românilor timoceni reprezintă modul cel mai arhaic al spiritualității, nu numai pe teritoriul Peninsulei Balcanice, ci și pe teritoriul continentului nostru. Una dintre numeroasele obiecte de valoare din comoara etnologică a poporului nostru este mitologia lui și obiceiurile străvechi, care datează din trecutul îndepărtat de dinaintea creștinismului, dar care au rezistat până astăzi, până la începutul secolului al XXI-lea, în satele care s-au încuibat în inima munților Homolje. Cu ocazia cercetării culturii tradiționale a românilor din nord-estul Serbiei, ne vom întâlni cu o tendință deosebită a acestei populații față de personajele din transă mistică, care, în sistemul lor de religie populară, au rolul de mediatori între locuitorii satelor ca o comunitate religioasă și o lume sacră, o lume a zânelor, a ființelor divine și mitice și sufletele strămoșilor. Transa, ca o stare specifică a conștienței la femei, pe care poporul le numește „muieri care cad” și „vârjātuori”, este produsul vizitei, respectiv al obsesiei cu ființele mitice feminine, care au numele eufemistic în popor, acela de *IEAȚE*. Tema centrală a acestei lucrări sunt ființele mitice *ieațe*, ca o cauză a exaltării, în timp ce fenomenul transei la femei „cazătoare” reprezintă doar o parte aferentă, necesară în încercarea de a finaliza mozaicul, care ne va ajuta cel puțin în clarificarea ritualurilor religioase și a credințelor românilor din Serbia de Răsărit, legate de aceste ființe supranaturale.

Imagine nr. 1. 11. Români din satul Laznița s-au adunat la fântâna „cu patru ciuciuroaie” situată la Gura Văii, anul 1935. Sursa: Din colecția particulară a lui Dragan M. Stojanjelović

Având în vedere că această temă nu a atras atenția etnologilor noștri în măsura în care merită, ritualurile privind personajele mitice care sunt factorii cauzatori ai transei, dar și ai multor boli de caracter psihosomatic, pentru etnologia noastră sunt, în continuare, într-o mare măsură, necunoscute. Cu siguranță, limba este importantă, dacă nu cea mai importantă componentă din perceperea și explicarea unui patrimoniu tradițional, deoarece prin aceasta se interpretează întreaga ființă spirituală, apărută și periată prin generații și în secolele din trecut. Având în vedere că autorul textului s-a născut și a crescut în cadrul culturii tradiționale amintite, iar limba vorbită local a românilor din Homolje, în același timp este și limba lui maternă, din această direcție s-a permis abordarea mai facilă, înțelegerea și traducerea, respectiv prezentarea sistemului mitico-magic al populației amintite.

Fenomenul transei este înregistrat în cadrul cercetărilor de teren în zona Homolje, respectiv în localitatea Žagubica, în satele Laznica, Selište, Osanica, Krepoljin, Milanovac și Sige, situate pe versantul sudic al munților Homolje (comuna Žagubica).² Toate satele erau în majoritate locuite de populația română, de origine din Banat, mai ales din Almăj, populație cunoscută, etnografia și istoriografia sârbă ca „vlasi ungureani”, cu excepția localităților Žagubica și Krepoljin, care pe lângă cea amintită, au fost locuite și de populația sârbă de origine din Sjenica, Ravna și din Kosovo (Lazić 1948).

Trebuie evidențiat faptul că populația română din localitatea Žagubica a apărut dintr-un amestec al fluxurilor de migranți din Banat și din Negotinska Krajina, Vidin și Crna Reka, microregiuni unde se simte influența subdialectului oltenesc. Astfel, în această localitate s-a ajuns la o simbioză a celor două patrimonii culturale, ceea ce se reflectă atât în obiceiurile și cultura tradițională, cât și în graiul vorbit local, care va fi încadrat în graiul de interferență, adică cel ungurean - muntean, care are caracteristici preponderent al subdialectului bănățean, dar și al celui oltenesc.

Limba românilor din zona Homolje aparține variantei arhaice a subdialectului bănățean, al dialectului daco-român și împreună cu limba vorbită a românilor din Banatul sârbesc reprezintă un grai specific. În anumite locuri din lucrarea respectivă, pentru materialul de discurs citat în idiomul local al populației române a fost folosită ortografia română în înregistrare, iar la abateri în pronunțare au fost folosite semnele diacritice din transcrierea fonetică internațională (APHI, 1928), în vederea punerii la dispoziție a materialelor etnologice romaniștilor.

² Textul reprezintă o sinteză a cercetărilor de teren ale culturii tradiționale a românilor din Homolje, care s-au desfășurat în perioada 1996-2001. Prin bunavoiență și răbdarea naratorilor valoroși, o parte a bogatei comori spirituale a românilor din Homolje nu a fost lăsată uitării. De aceea, le mulțumesc naratorilor mei, Ana Mikuljević (1928) și Petrija Tufonić (1952) din satul Laznice, Milevi Škoprdić (1931-2013 din Krepoljin, din anul 1935 a trăit la Žagubica, în timp ce în 1965 s-a măritat la Zlot), Stanija Stojanjelović (1912-1998), Stanka Simeonović (1913-1996) și Radovan Ketić (1932- 2008) din Žagubica, Jana Janković (născută în 1922 la Krepoljin, care trăiește la Milanovac) și Nikolija Nikolić (1922) din Krepoljin.

Imaginea nr. 2; Harta 1. Raspândirea graiului bănățean în regiunea Homolje (conform cercetării geografului Dragan M. Stojanjelovic)

II Materialul empiric

Pentru ființele mitice, care sunt factorii cauzatori ai transei la femei „căzătoare“ și ale diverselor boli psihosomatice la alți oameni, în urma depășirii unei mulțimi de tabu-uri legate de ele, poporul are numeroase denumiri care se referă direct la personalitatea lor și menționarea lor se evită îndeosebi în condiții profane. Un astfel de tabu al limbii, care se referă la personajele mitice feminine la românii din Homolje și la alte persoane aparținând populației române din nord-estul Serbiei, a produs numeroase denumiri cu caracter

eufemistic și metaforic. Folosirea eufemismelor, conform declarațiilor naratorilor, este bazată pe credința că fiecare nume este într-o legătură strânsă cu personalitatea și reprezintă în același timp și parte integrantă a entității ei. Prin menționarea numelui personal al demonului, conform credinței populare, se face invocarea lui, respectiv se provoacă prezența lui în spațiul unde trăiesc oamenii, ceea ce poate să aibă ca repercusiuni fenomene și efecte cu caracteristici pentru un anumit tip de demoni.

În Homolje, pe lângă bine cunoscutele rusalii (*rusașiți*), demoni care în spațiul social sunt cei mai periculoși în timpul săptămânii Sfântei Treimi (*săptămâna Rusașilor*), pentru celelalte ființe mitice feminine, care conform funcției lor și caracteristicilor sunt aproape identice rusaliiilor (*rusalcelor*), dar conform nomenclaturii în întregime sunt egale cu ceilalți factori cauzatori ai transei, tulburărilor și bolilor, este frecventă următoarea nominalizare, cel mai des exprimată la plural: *vâlve, ieașe, milostânsi, vânturi/vânt, șoimașiți, dzâne/zâne*. Nominalizarea personajelor mitice feminine *ieșe, rusașiți, vâlve, milostânsi*, în mod egal s-a înregistrat în întreaga zonă, în timp ce denumirea *vânturi* este mai frecventă în partea de sud-vest a zonei Homolje (satele Krepoljin, Milanovac, Sige). La populația română a localității Žagubica, ca și la romii românofoni, pe lângă denumirile amintite des, întâlnim denumiri ca *șoimașiți, dzâne/zâne*, în timp ce doar la 5 kilometri distanță, în satele Laznica și Seliște, aceste două denumiri sunt necunoscute. În cele două localități menționate, pe lângă eufemismele amintite pentru aceste ființe supranaturale, este înregistrată și denumirea *vânt*.

În continuarea textului în uz va fi eufemismul „IEAȘE“ („ELE“ – pronume la persoana a treia plural, la feminin) din simplul motiv că în cadrul zonei examinate, este cel mai des folosit acest termen. Denumirea *ieașe* se folosește adesea în loc de toate celelalte denumiri, astfel că între ele se poate pune semnul egal.

Pentru persoanele presupus afectate de transă datorită acestui grup de ființe mitice, se folosesc următoarele adjective: *vâlvuase, vânturuase, șoimașițe*. Pentru starea de transă, poporul are următoarele denumiri: *luvată, dân/đin, ieșe* (luată de la ele, obsedată cu ele); *luvată dă/đi vânturi/șoimașe/rusașe/dzâne* (luată/ obsedată cu vânturi/ șoimani/ rusaliiile/ Diana); *stă dusă/ înțapeșită dân/đin ieașe* (stă, dusă/înțapeșită de ele). Pentru persoanele pedepsite de acest grup de demoni, din cauza încălcării unor tabu-uri, adesea se spune *la prins/ luvat ieașe* (l-au prins/luat ele), *la șomășit* (l-au șomășit), *stă uimit đi șoimașe/ dă ieașe* (stă uimit de șoimani/ de ele), *poșit dân ieașe (pedepsit de ele)*. Pentru persoane extraordinar de puternice se consideră că forța lor fizică provine *dă la ieașe (de la ele)* poporul spune pentru ei „*sa pus vâlve pe ieaș*” (*l-au obsedat zânele*).

Eufemismele legate de *ieașe* de asemenea există în terminologia magică, astfel că pe arealul examinat al persoanelor *lupașe dân ieașe* (femei „căzătoare“ care sunt luate/obsedate de ele) în același timp cunosc și basmul și ritualul magic învățat de *ieașe*, pentru a elibera oamenii îmbolnăviți ca o consecință a influențelor lor negative. Astfel, există denumiri eufemistice a basmelor *dăscâncic/đescâncic, dân/đin ieașe* (basmul de la ele), *apă dân ieașe* (apă pentru „ele“), *apă dă vânturi* (apă pentru vânturi), *poșitura dân ieașe* (pentru cele pedepsite).

Imaginea nr. 3: Craiu joacă hora pe lângă muierea care a căzut în transă »lucată dă rusaļe«, Muzeul de Etnografie din Belgrad, fotografie realizată de S. Trojanovici în 1901

Ieaļe pe teritoriul cercetat în contact cu femeile „căzătoare“ apar întotdeauna într-un anumit număr, de obicei acestea sunt trei fete frumoase (*triei fieće mari frumuase: a mai bătrână, a mijloşină şi a mai mică*) care în acelaşi timp şi provoacă transa. Cunoscuta *baba Ieva vârjātuare* (de origine din satul Osenica), femeia „căzătoare“ în starea de extaz, pe care întotdeauna au vizitat-o trei *şoimane* pe nume *Mărioară, Rujăta şi Melańia*. „Căzătoarea“ Lenka Simiki (Lenca Simichi), de asemenea din Źagubica, a fost vizitată de trei fete frumoase şoimane, dintre care informatorul îşi aminteşte doar de numele *Romane*, una dintre ele ³.

Baba Jana Janković din satul Milanovac (în graiul local acest sat e numit Maguđica) declară că „în extaz o vizitează trei fete îmbrăcate în negru, care se numesc *Ievrosa, Dana şi Ielena*. Prima este cea mai în vârstă, a doua este mijlocie şi a treia este cea mai tânără. Ceea ce decide cea mai tânără, aşa trebuie să fie“⁴.

³ Naratorul Dragan Marković, inginer din Belgrad.

⁴ Este foarte interesant de a observa paralela dintre *ieaļe* şi *ursātuori*, respectiv divinităţi fatale la românii timocieni. Aproape în toate cazurile transa femeilor „căzătoare“ o provoacă trei fete (îmbrăcate în rochii albe, lungi, până la pământ), chiar atât cât *imarsātuori, moire elene, parcae romane*.

Cum *ursātuoriļi* la românii timocieni, astfel şi *ursātuorile române* (ursitoare) şi moirele aromâne vin a treia zi după naştere să-i menească viitorul (destinul) care este neschimbător. În funcţia de dispoziţia lor, fiecare dintre ele hotărăşte, în timp ce la românii din Serbia de Răsărit, destinul copilului rămâne

În învățătura populară cuprinsă în legendele și cântecele care menționează jocul zânelor în câmp, baia lor la izvor și mișcarea prin spațiul aerian, numărul lor aproape niciodată nu se definește.

Conform credinței populare, habitatul acestor *ieațe* se află în afara spațiului social, lângă izvor, lacuri, păduri, pe stânci înalte de munte, în copaci și la poiane. Îndeosebi se crede că cercurile verde închis și albastre în livezi, dar și un fel de ciuperci, care în câmp cresc în așa fel că alcătuiesc un cerc sau un rând în iarbă lung de mai bine de un metru, conform credinței românilor din Homolje reprezintă „hora zânelor sau masa zânelor“ (*uară vâlvilori or masă vâlvilori*)⁵

Timpul, respectiv partea zilei în care *ieațe* sunt în special active, nu este clar definit. Românii din Homolje cred că aceste ființe mitice pot să folosească puterea lor supranaturală în orice parte a zilei. În tradiția populară (legende, povești și cântece) întâlnim date că ele cel mai des se pot vedea și se pot auzi în timpul nopții sau dis-de-diminează, înaintea răsăritului, lângă izvor cum fac baie, glumesc, cântă cu vocea tare și râd. În ceea ce privește timpul calendaristic în care ele sunt active în spațiul social, cu excepția rusaliilor, despre care știm că sunt cele mai periculoase în cursul săptămânii de Sfânta Treime (*săptămâna rusașilor*) celelalte personaje mitice feminine sunt active pe întreg parcursul anului.

Ieațe vizitează în timpul serii în preajma fiecărei sărbători mari (care în calendarul bisericesc este însemnată cu „litera roșie“), vin la femeile „căzătoare“ cărora le provoacă transa. Sărbătoarea Nașterii Sfântului Ioan Botezătorul (24 iunie) în calendarul etno al românilor timocieni poartă numele zeiței romane a Lunii, Diana în popor cunoscută ca *Sâmdzâiana*, care este „doamnă și muma vâlvilori“ și „*Vâlva a mai bătrână*“. Aceasta este ziua când puterea lor, conform credinței populare, ajunge în prim plan.

Activitățile caracteristice și efectele care sunt legate de *iel'e* sunt jocuri prin „hora a zânelor“ (*uară vâlvilori*) la poiane în vifor (*viornița*) sau vântul puternic ori furtuna de vară, care duce și distruge totul în calea sa, ceea ce reprezintă exprimarea stării lor emoționale, mai întâi a furiei și a mâniei. În raport cu efectele caracteristice în contact cu oamenii și cu activitățile lor din cadrul spațiului social, acești demoni sunt de tip dual. În majoritatea cazurilor, *ieațe* pedepsesc oamenii din cauza încălcărilor tabu-urilor, în așa fel că „*le ia puțear*“, respectiv puterea de a merge, de a vorbi, de a auzi și de a vedea, pot să-l

neschimbat abia în urma hotărârii celei de-a treia (cea mai tânără) ursitoare, chiar ca la exemplul babei Iana, femeia „căzătoare“ la care în timpul transei abia hotărârea celei de-a treia *vântur-e* este definitivă și rămâne neschimbată. Mircea Eliade, și nu numai el, încadrează acest grup de ființe mitice în divinități lunare (Eliade M., 1985, 359-370). Etnologul Durlić de asemenea în baza cercetărilor lui în satele Gornja Poreča, află legătura dintre *dz'ljilji milost' nčilji* (personajele mitice despre care vorbim în acest text) și ursa(tuorj), adică ursitoare (Durlić P. 1987, 116). Pe de altă parte Gacović, Somodiva (divinitatea tanatologică a românilor timocieni) o încadrează în grupul divinităților fatale (*ursătuoriți, Ursăți*) unde în aceste personaje mitice vede împletirea caracteristicilor fatale și divinităților tanatologice din lumea antică (Gacović, 1999, 25).

⁵ Cum *ieațe* la românii timocieni și *iele* române și *dzune* aromâne și *nereide* elene sunt situate în apropierea apei, în copaci, călătoresc neobservate prin aer. Cercurile de iarbă verde închis și aici sunt în legătură cu jocul lor. Există credința că se va îmbolnăvi fiecare, care stă pe urma lor, dar *vârceș dă vânt* la greci se descrie ca „jocul de nereide“.

„*norodzâasc dă tuot, dar uomu poáce șî să moară dâi ieașe*“. Pe lângă acestea, *ieșe* atacă și șeptelul, din nou din cauza încălcărilor din partea oamenilor, unde și pentru animale se folosește expresia *șe a luvat ieașe/rusașe* (l-au luat ele/rusaliile). Starea de „luare“ a animalelor domestice se manifestă prin panică, fugă haotică în toate părțile, prin pierderea de lapte sau moartea puiului. *Ieașe* ca provocatori a diverselor tulburări, sunt, indirect, prin femeile „căzătoare“ și medici pentru aceste boli. Aceste ființe mitice pe lângă faptul că pedepsesc oamenii, la „aleșe“ lor le provoacă transa, care poate fi „*daru șî cazna*“. Satul, ca o comunitate religioasă, pe vremuri foarte des, mai ales în momentele de criză (pe timpul războaielor și al epidemiilor) s-a adunat în jurul femeilor „căzătoare“ (*vrâjâtuorișii*), care au avut rolul de mediator prin care *ieașe* și celelalte ființe supranaturale au vorbit și și-au exprimat puterea lor. Rolul special al femeilor „căzătoare“ a constat în medierea dintre sufletele celor vii și ale răposaiilor. Aceasta este încă o funcție a acestor *ieașe*, care este într-o legătură strânsă cu cultul strămoșilor și „acea lume“ unde dăinuie sufletele răposaiilor.

Imaginea nr. 4: Femeia Iana Iancovici „în transă”: „Iana Sâmdzâiană, áce a trecut mult
(foto Dragan M. Stojanjelovic, Milanovac/Magudîța, 2001)

În legătură cu efectele și manifestările *iel'elor*, există tabu-uri și codex-uri nescrise care se referă la ele, de care oamenii trebuie să țină cont pentru a nu ofensa și a nu provoca furia lor, ceea ce ar implica pedepsele menționate mai sus. Din cauza existenței numeroaselor tabu-uri, este foarte greu de a efectua o oarecare codificare. Tabu-ul

activităților manuale este legat de săptămâna Rusaliilor și Ivanjdan (*Sâmdzâiană*), dintre care și marța Rusaliilor (*marța rusașilor*) și vinerea „seacă“ (*viñerea uscată*), zilele când *ieașe* (*rusași*) sunt cele mai periculoase. În cadrul acestui codex există și interzicerea uciderii șerpilor, bazată pe credința că „fiecare șarpe este întruchipat în zână“ (*tuot șârpe ie vâlvă*), călcarea sau urinarea în „hora sau masa lor“, dormitul sub copaci, în special sub coroana unui nuc, care se consideră fi *leamnu vâlvilor* (copacul zânelor). Conform credinței românilor din Homolje, mai ales copiii sunt supuși influențelor negative ale *ieșelor*, astfel că nu trebuie să fie lăsați în câmp (*la obriețu locului*) sau să li se permită să urce pe „*leamne vâlvilor*” îndeosebi în perioada săptămânii Rusaliilor (*săptămâna Rusașilor*). Se evită și întâlnirile cu viforul, „dar îndeosebi răspunderea la invocarea lor“. În teritoriul examinat se crede că în cazul în care omul dă noaptea peste un izvor la care *iel'ele* fac baie, „le aude și le vede cum râd, se joacă și fac baie, trebuie să tacă, altfel va rămâne surd și orb până la sfârșitul vieții“. Taierea „copacului zânelor“, care se recunoaște după scoarța tulpinei și a ramurilor învăluită „ca șerpile“, de asemenea reprezintă un tabu. Codex-ul special al tabu-ului care se referă la respectarea acestor ființe supranaturale a fost valabil pentru femeii „căzătoare“, care în diferite moduri au fost pedepsite din cauza neascultării față de zânele lor.

Ieașele în Homolje în majoritatea cazurilor sunt concepute ca fete îmbrăcate cel mai des în rochii albe (mai rar negre ca niște „călugărițe“) până la pământ, cu părul lung nelegat, în esență sunt ființe polimorfe, care pot avea puterea ca pe lângă forma antropomorfă și cea zoomorfă, să aibă și forma unui obiect. Reprezentarea tradițională a acestor personaje mitice este și zoomorfă și cel mai des este echivalată cu șerpii. Populația crede că *ieșele*, pe lângă personajul său obișnuit, au puterea să se transforme în „soldați, femei ordinare, oameni, animale și lucruri“, dar că cel mai des și mai repede se transformă în șerpi. Divinizarea șerpilor, în baza respectării clasificării care s-a păstrat de la persoanele mai în vârstă aparținând populației române din Homolje până astăzi, ne poate indica faptul că în trecut acest animal poate și în conștiința lor religioasă, a fost ridicat pe un mult mai înalt pedestal. Pentru cercetători, este frapantă credința Milevei Škoprdić din Žagubica și povestea vorbită cu un ton special de respect față de acest animal: „pâna gođe va fi viu, niși când să nu omuori șârpe, că tuot șârpe ie vâlvă!“ - această divinizare a șarpelui nu este o raritate. Ceea ce pentru noi în acest caz este actual, este legătura lor cu ființele mitice numite eufemistic *ieașe* (a căror personificare sunt), dar prin ele și cu divinitatea românilor noștri timoceni – cu „*Jana Sâmdzâiana care ie muma și doamna vâlvilor*“. Până în prezent, la românii din Homolje s-a menținut tabu-ul de pronunțare a numelui personal în special în luna martie, care după credința populară este luna dedicată acestui animal, atunci când este și interzisă menționarea cuvântului *șârpe* („șarpe“), în locul căruia a fost folosită expresia eufemistică ce implică și corpul lor, „*ai lunzi dân iarbă*“ (cele lungi din iarbă). În spectacolele onirice, vom afla de asemenea legătura dintre șarpe și *ieașe* (zâne). Experiențele onirice la românii din Homolje fac legătură între șarpe și vântu, respectiv „a visa un șarpe sau mai mulți șerpi înseamnă că urmează vremea cu vânt“. La românii din Homolje, uciderea șerpilor a semnat și uciderea zânei, respectiv a divinității a cărei personificare

este. Astfel că această încălcare a tabu-ului a avut ca repercusiune pedeapsa și răzbunarea din partea demonilor, pierderea întregii forțe fizice, boli grave de mai multe luni și mai mulți ani, chiar moartea. În special se crede în șarpele mare, *balaor*, varianta zoomorfă a *ieaiei*, și că fiecare zonă, localitate, râu, munte, are pe zâna sa păzitoare care apare „ca un șarpe mare de 2-3 metri“. De cealaltă parte, este prezent antropomorfismul acestui animal, căruia i se adresează, cu prilejul întâlnirii, ca la o ființă conștientă și rațională: „nu te deranjez, du-te pe calea ta unde ai și plecat, dar eu mă voi duce pe a mea“. În baza declarațiilor martorilor oculari, femeia „căzătoare“ care „vorbește cu sufletele răposaților“ din satul Laznice „șoptind cuvintele secrete, poate chiar și iarna să atragă șarpele din toate părțile, care amețiți i se împletesc în jurul mâinilor și gâtului“ sau „Vara de obicei în timpul lucrărilor de câmp foarte des pot fi văzute cu șarpele în jurul gâtului“. Este clară legătura multiplă în relația femeile „căzătoare“ - *ieaie* - șerpilor și conexiunea lor strânsă cu cultul morților și „acea lume“ unde dăinuie sufletele răposaților și strămoșilor.

Dintre profilacticele care se folosesc pentru prevenirea efectelor negative provocate de *iel'e*, cel mai des în uz sunt usturoiul și pelinul, pe care și astăzi persoanele mai în vârstă, mai ales în cursul săptămânii Rusaliilor, le fixează la centură sau le pun sub pernă, îndeosebi

Imaginea nr. 5. *Baba Iana* se trezește din transă: „Vâlvilorî surorilorî, ramâneț cu Dumnedzău!“
(foto Dragan M. Stojanjelovic, Milanovac/Maguđița, 2001)

copiilor mici în leagăne „pentru ca să nu le ia *ieașele*- rusaliile“. În popor există o mulțime de ierburi, cărora li se atribuie caracteristici magice și de vindecare, care sunt considerate „ierburile zânelor“, în special cele din vârful stâncilor, „care nu aud apă“.

În cazul în care cineva „a călcat pe masa zânelor“ (*a călcat pră masa vâlvilor*) sau dacă l-au „luat“ *ieașe* (*la luvat ieașe*) conform credinței populare, unica salvare sunt femeile care cunosc basmul *dă dâș ieașe/apă dă vânturi* prin care ar elimina sau ar diminua consecințele încălcării tabu-urilor.

Aceste incantații împotriva bolilor provocate „de iele“ (*dâș ieașe*) sunt cu caracter mitic, dar vrăjătuori (vrăjitoare) în aproape toate cazurile le-au învățat de la *ieașe* în transă sau în vis. Conform credinței populare, indiferent de faptul că *ieașele* sunt factorii cauzatori ai tulburărilor și bolilor menționate, ele sunt și cele care trebuie să vindece, respectiv să-l salveze pe bolnav de pedeapsă.

Ca anexă a textului a fost dată o incantație care reprezintă un material foarte

Imaginea nr. 6. Muiere „lucată dă rusal'e" din satul românesc Dâlboca, comuna Cuceva. Muzeul de Etnografie din Belgrad, foto S. Trojanovici din 1901

interesant pentru o analiză mai serioasă a sistemului mitic-magic complex al românilor din Homolje. Basmul a fost înregistrat pe data de 17.08.1997 de naratoarea Nikolija Nikolić (născută în 1922 la Krepoljin) din cătunul Jasenovac de lângă Krepoljin. Pronunțarea formulei magice a fost însoțită de folosirea anumitor recuzite de caracter apotropaic (apă, picături de miere, tămâie și fire de busuioc). După cum afirmă naratoarea, basmul l-a învățat „*dă la vânturi/dă la vâlve*“ și îl folosește la persoane „*luate/îmbolnăvite de ieale/vânturi*“.

APĂ DĂ VÂNTURI

A plectat (Truțu) pră caļe, pră carare,
Să- ntănit cu vânturļi în caļe:
cu vânturļi pogahe,
cu vânturļi curaće,
cu vânturļi neagre,
cu vânturļi năruađe.
Samă n-a băgat,
în masă vânturilorļ a călcat.
Iel'e în brațā l-a luvat,
dā pomânt l-a dat.
Ieaļe să mâniaț:
Cā ieal în masă-luor a gazāt,
copiii ļe a gazāt,
ļingurļi ļe a frânt,
masă ļe a răstornat.
Ieaļe să mâniaț:
Și-n brața l-a luvat,
șî dā pomânt l-a dat,
carne ia mâncat,
uasāļi ia zdrumicat,
șî sânzīļi i-a baut,
șî moduoauā i-a supt.
Ieal tare să cântat, tare să viorat,
cu glasu mare prā șerļ,
cu lăcrāmļ mult'e prăstā mări.
Nima lumie nu-l audza,
Sântā Maica Maria îl audza,
șî-n chimieașā albā să-mbrăca,

mânică răsușea,
și la (Truțu) așerga,
și-l întrâba:
„Șe ce vaiț (Truță),
șe ce vioriedz,
cu glasu pră șeri,
cu lăcrămi prăstă mări?”
„Ma vait, ma vioriedz:
c-am pșecat pră un câmp marie, lat,
prăstă vânturli am dat.
Io samă n-am băgat,
în masă-luor am călcat,
șingurli ș- am frânt,
copiii ș- am gazât,
masă ș- am răstornat.
Ieale să mâniaț,
și-n brață m-a luvat,
dă pomânt m-a dat
și carne mi-a mâncat,
sânzișli mi-a băut,
uasășli mi-a zdrumicat,
și moduauă mi- a supt”.
„Tași (Truță) nu ce cânta, nu ce vioria,
s-așergăm la Nicoșia dăscântățuare,
să așearze la fântățuară,
să ia câtă apșuară,
sară întro grățină să ia un fir dă busuioc,
și un fir dă tamășe;
și un pic dă miearie
și lumășarie dă prășnicu a lui.”
Io la fântățana așergai,
apă – luvai,
tamășe luvai,
busuiuoc luvai,
cușăț în mășna luvai,
și lumășare dă prășnic a lu (Trițu) luvai,
și cățta miere în apă pusăi,
și crușea -m făcui,
și m-a rugai,
dă Văștura-Mare,
dă Rășvioila a măi batrășnă,

şe ia mierze cu cuțatu în mâna,
Cc sabia în mânã:
şî taie, şî zdrumică,
şî zdrobieşce, şî căsăpieşce.
La ia aļergai,
şî dă ia m-a rugai,
cu lumănare dă prazńic alu (Truțã).
Şî cu prazńicu a lui ne rugarãm:
dă să-l slobuadã prã (Truțu),
cã ieal n-a şciut,
samã n-a băgat,
d-aia în masã-luor a călcat.
Ieal a greşât, d-aia a făcut.
Nuoi dă ia ne rugarãm,
ia prã (Truțu) dă mânã ăl luvãã
Supt ārpi ăl luvãã şî dăparce zburãã
la pãru mare al rotat,
cu vãru prã şerj,
cu puale spra mãrj.
sã suşea, să-nvrcea,
şî să ghinda:
“Şe cu (Truțã) să facã?”
Ia prã ieal il luvã
şî prã câmp pļecã:
La toace grãđinuarļi,
la toace fãntãnuarļi,
sut toace rãdãşinļi,
la toace buiezuarļi,
prãn toace pãđinuarļi,
la toace fãntãnuarļi,
Łeacu a lu (Truțu) il aflã
şî- l luvã,
la capu a lui dusã:
Dusã uos la uos,
carne la carne,
moduauã la moduauã,
sãnze la sãnze.
Şî cu apã-l spalãã,
şî cu tamãne ăl tamãnea,
şî prã (Truțu) în pişuare ăl sculãã.
Cu apã-l spalã, cistã, ļimpedzî,

și așa dzâsă:

“Cum să spală pietrăli dă imală, dă modrigală,
așa să spală (Truță):

dă vânturli curaće,

dă vânturli pogańe,

dă durieri, dă buaļe,

dă dusă, dă pusă.

Să udească (Truță) curat, luminat:

ca arzintu arzintat,

ca ruauă pră câmp,

ca staoă pră șeri.

III. Concluzii

Prin sinteza materialului inițial și prin comparație cu literatura, care vorbește despre credințele în ființe mitice, actuale pentru acest text, vor fi stabilite analogii, care ne-ar putea folosi mai mult ca direcții și ca impulsione, decât ca o constatare definitivă.

Credința în aceste ființe mitice și anumite manifestări religioase în legătură cu aceasta nu le putem percepe ca specifice în cadrul culturii locale tradiționale din simplul motiv că nu numai la românii din Homolje din nord-estul Serbiei există, ci sunt evidențiate, după cum Antonijević menționează referitor la credințele constatate în zâne asemănătoare cu *ieaļe*, ci la toate popoarele balcanice, ca restul patrimoniului cultural balcanic încă din antichitate (Antonijević 1990:264).

În baza analizei textului, s-au stabilit câteva paralele, care ar putea determina mai aproape unele caracteristici esențiale la *ieaļe*, și va ajuta în găsirea locului lor în sistemul religios al românilor din Homolje.

Prin egalarea ființelor mitice *ieaļe* cu șarpele, care în culturile vechi, nu numai în Balcani, aproape întotdeauna a avut o caracteristică htonică și legată cu lumea subpământeană și cu cultul morților, urcă în astfel de măsură în care se crede că „fiecare șarpe, este în același timp și o zână“, respectiv o divinitate, unde se pot observa și anumite elemente din zoolatrie.

Într-o anumită măsură a fost evidențiată și o legătură strânsă cu „ursătuori“- ursitoare (divinități în care au fost sublimite caracteristicile fatale și tanatologice: (Gacović 1999:25). *Ieaļe/vânturi/vâlve* au lidera lor, „cea mai bătrână zână“ (*Vântura Mare*), „mamă și domnitoare a tuturor *ieaļelor*“ – Sâmdzâiana, care poate fi legată de divinitatea lunară, dar și de cea a vânatului, magie, protectoare a femeilor și a gravidelor la romanii antici. Sunt factorii cauzatori ai transei la femeile „căzătoare“, mediatore în funcții esențiale ale stabilirii legăturii și transmiterii mesajelor, informațiilor și de „ofrandă“ sufletelor răposaților. În cadrul sistemului religios al românilor din Homolje și românilor timocieni, aceste femei, a căror caracteristică substanțială este cultul morților și al strămoșilor, au o

anumită funcție ritual-tradițională și reprezintă „preotese“ în sensul adevărat al cuvântului pentru o micro-comunitate.

În baza paralelelor înregistrate ale acestor personaje mitice cu divinitățile și animalele menționate, ca și funcțiile esențiale ale transei la femei „căzătoare“ a cărui factor cauzator sunt ele, în categoria *ieașelor* putem încadra toate ființele cu caracteristici htonice și putem observa legătura lor specială cu cultul morților și al strămoșilor.

În cazul în care analizăm această problematică la nivel de patrimoniu antropologic al romanității balcanice, s-a observat similaritatea și identitatea, respectiv baza comună evidentă și în celelalte segmente ale culturii tradiționale, ceea ce ar putea să ne indice mai mult asupra legăturii istorice și genealogice, mai ales asupra unei geneze independente și a dezvoltării ulterioare. În baza studiului semiotico-structural, se poate percepe că atât baza comună spirituală a romanității estice, cât și o multitudine de pături culturale implantate de către numeroase popoare cu care s-a ajuns în contact și care în același timp au participat la etnogeneza romanității balcanice și a altor popoare europene. Astfel de procese complexe de aculturație și asimilare au contribuit la faptul că în ființa fizică și spirituală a românilor din această zonă carpatic-balcanic-dunăreană se sublimează un număr mare de pături etnice, culturale și religioase. Știința noastră are o sarcină foarte responsabilă și serioasă să determine, să analizeze și să explice păturile culturale și patrimoniul spiritual al unei populații, care în fața ochilor noștri încet dispare.

Bibliografie

Antonijević D. 1990. *Ritualni trans.* Beograd: SANU. Vol. 42,

APHI. 1928. ASSOCIATION PHONETIQUE INTERNATIONALE, Berlin.

Durlić, P.Es. 1987. *Basme iz Gornjeg Poreča.* Zaječar: Razvitak.

Elijade M. 1985. *Šamanizam i arhajske tehnike ekstaze* , Novi Sad. Matica srpska. 1985.

Gacović, S.1999. *Putevi istine, polemika o vrednosti jednog naučnog rada.* Zaječar: Svetozar Marković.

Lazić, A. 1948. *Seoska naselja u Homolju.* Beograd: Glasnik SGD, Vol. 28, nr. 2.